

Brit Nemzetközösségben törvényerőre emelkedik a javaslat, úgy ez a többi állam számára is példa lehet.

*

Röviden összefoglalva, olyan előrelépés történt az információhoz való általános jog kérdésében, amelyre korábban Ausztráliában nem volt precedens. A jövő fogja megmutatni, hogy vajon ez a „híd” kiszélesíthető-e olyan mértékben, hogy a közösség biztosítani fogja minden polgára számára az információhoz való jogot. Az országos információs politika és a hatékony könyvtári hálózat kialakítása fontos lépések lesznek ugyanebben az irányban.

Az elkövetkező években további fejlemények várhatók az információs jog tekintetében. Maradnak fenn azonban problémák is. Nehéz elképzelni, hogy az átlagpolgár hogyan fog informálódni a folyó eseményekről, különösen tengerentúli országok eseményeiről,

minthogy a nemzetközi hírcsatornák egy maroknyi sajtóügynökség kezében vannak, más alternatíva pedig nem is kínálkozik egyelőre. Ennél is nagyobb probléma azonban, hogy az információ nem mindig az egyén által megérthető formában áll a rendelkezésre. Felvetődik még az is, hogy az érdeklődőnek nagy tömegű információt kell átnéznie ahhoz, hogy a kívántat megtalálja. Megoldásként javasolható az információ „előrecsomagolása”, amelyet az információelemző központok végeznének, ez viszont a cenzúrázás lehetőségét veti fel.

Lehet, hogy az átlagpolgárt az információhoz való jog biztosítása ellenére végül is az információ mennyisége fogja elriasztani jogának gyakorlásától?

/FIELDING, D.: Freedom of information: fact, fact or fantasy = Australian Academic and Research Libraries, 11. köt. 2. sz. 1980. p. 73–86./

(Fazekas Zsuzsa)

KÖNYVTÁRI MUNKA

Jó dolog-e a kooperáció?

A kooperációra, mint tisztelet övezte fogalomra sokan esküsznek, de többnyire inkább csak szóban, tényleges megvalósítására már ritkábban kerül sor. Annál jobban nő a téma irodalma, aminek nyilvánvalóan az automatizálás az oka, amely lehetővé teszi a könyvtárosok számára, hogy megkérdőjelezhető céljaikat körmönfont (azaz bonyolult és drága) módszerekkel közelítsék meg, és néha el is éri. Ez a helyzet jó alkalom arra is, hogy tevékenységüket, de még inkább jövő terveiket tüzetesen körülírják.

A célravezető út azonban korántsem az, hogy az automatizálás és a kooperáció hasznosságába vetett hittel valamibe belefogjunk, majd utána kezdjük vizsgálni az eredményes alkalmazás lehetőségeit, hanem éppen megfordítva kellene eljárni: először az elérendő célt kitűzni, majd a cél eléréséhez vezető alternatív módokat meghatározni, nem utolsósorban összehasonlítva azok költségeit és teljesítőképességét.

A könyvtár fő feladata még ma is a többnyire nyomtatott alakban megjelenő információk beszerzése, feltárása, hasznosítása és tárolása. A következőkben ezeket a tevékenységeket vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy milyen mértékben segítheti elő őket a kooperáció.

Beszerzés

Főleg a könyvtárakat fenntartó szervek hiszik, hogy sok pénzt takaríthatnak meg a könyvtárak együttműködésével. A könyvtárosok pedig úgy vélik, hogy az együttműködés jobb ellátást biztosít kisebb kiadások mellett. Mi is hát az igazság?

Alapvető követelmény, hogy a könyvtárak azt az irodalmat szerezzék be, amelyre saját olvasóköriüknek a legnagyobb szüksége van. Az igények felmérése során és a válogatásban a kooperáció vajmi keveset segíthet.

A gyakran használt irodalomnak mindenképpen *helyben* kell rendelkezésre állnia. Ami csak ritkán kell, az – a sürgős esetektől eltekintve – 5 km távolságban semmivel sem hasznosabb az olvasó számára, mint 200 km-nyire. 10 km-nél messzebb pedig már nincs jelentősége annak, hogy az adott mű hol található, tehát még az sem feltétlen követelmény, hogy magában az országban álljon rendelkezésre, ha az külföldről éppen úgy megszerezhető.

A kooperáció mellett szóló érv tehát semmiképpen sem pénzügyi jellegű, hanem az, hogy egyetlen könyvtár sem lehet teljesen önellátó.

Egy önellátásra törekvő országban az együttműködésnek számos formája lehetséges. Hogy az önkéntes együttműködéstől a központi kölcsönző könyvtárig terjedő „kínálatból” melyiket választja, az elsősorban nem az ország földrajzi kiterjedésétől függ, hanem inkább néhány egyéb tényezőtől.

Az egyik tényező a *gyorsaság*. Kétségtelen, hogy a leggyorsabb szolgáltatást a jó helyi beszerzési politika biztosítja. A területi együttműködésnek inkább csak ott van jelentősége, ahol egy-egy nagyváros valamely kerületének rendkívül sok és jó könyvtára van. Ellenkező esetben nem sok valószínűsége van annak, hogy a mi könyvtárunkban meg nem található mű területileg közel eső helyen rendelkezésre álljon.

A másik tényezőként azt kell tekintetbe venni, hogy az együttműködésen alapuló beszerzési programok *megszervezése* – főleg, ha a programban sok könyvtár vesz részt – sokkal bonyolultabb, amellyel költségesebb megoldás, mint egy központi kölcsönző könyvtár létesítése.

Az alapvető probléma azonban másban rejlik. Egy drága könyv beszerzése előtt esetleg érdemes lehet kideríteni, hogy azt valamelyik közeli könyvtár megveszi-e, de ez a kooperációnak csak alacsonyabb szintű formája. Amellett csekély annak is a valószínűsége – főleg a mai szűk költségvetési keretek mellett –, hogy egy könyvtár valamely drága művet más könyvtárak esetleges felhasználói számára szerezzen be. Ha ehhez állami támogatást kap, akkor viszont érdemes ezt a támogatást központi gyűjtemény létrehozására fordítani. Ez nemcsak magát a beszerzést, hanem a megőrzés és az országos szintű hasznosítás felelősségteljes feladatát is leegyszerűsíti.

A beszerzés területén tehát az önkéntes együttműködés lehetősége erősen korlátozott. A hatékony országos beszerzési program számára két út kínálkozik: központosított beszerzés vagy néhány államilag támogatott, specializált könyvtár országos rendszere, – ez azonban már vajmi kevésbé tartozik a kooperáció fogalomkörébe.

Feltárás

A könyvtári munka sok pénzt és munkát igénylő része a katalógizálás, a tartalmi feltárás. Kézenfekvőnek látszott tehát a gondolat, nem volna-e érdemes ennek végtermékét akár a hagyományos katalóguskarton formájában, akár számítógépes megoldással más forrásból beszerezni.

Ennek előfeltétele azonban az, hogy az így adott feltárási szintre valóban szükség legyen, és/vagy olcsóbb legyen, mint az egyszerű helyi eljárás. Egyáltalában nem bizonyított, hogy az olvasó rövidített címfelvételek és egyszerűbb, durván tagolt tartalmi feltárások révén nem kap-e éppen olyan jó tájékoztatást a könyvtár

állományáról vagy a bibliográfiai és egyéb adatokról, mint a hagyományos címfelvételekkel. Valószínű az is, hogy a helyben végzett feltárás olcsóbb a más forrásokból beszerzett adatoknál. Részletes információk a nemzeti vagy egyéb nagy bibliográfiákból is nyerhetők.

Az idegen forrásokkal kapcsolatban még mindig folyik a vita, előnyösebb-e a külföldi forrásokat is magában foglaló országos adatbázisokhoz való csatlakozás, mint a regionális rendszerek kiépítése. A kérdést a gyakorlati tapasztalatoknak kell eldönteniük.

Az egyes könyvtárakat mindenképpen arra ösztönzik, hogy a saját beszerzéseikről készült címfelvételeket rendelkezésre bocsássák. Ez különösen a helyi kiadványokra vonatkozik. Még a legjobban működő kötelepéldány rendszereknél is előfordul, hogy a nyilvántartásból néhány kiadvány kimarad, és messze még az idő, amikor minden ország géppel olvasható formában bocsáthatja rendelkezésre irodalmi termékeinek adatait. Amennyiben a könyvtárak saját adataikat egy központi adatbanknak valóban rendelkezésére bocsátják, az ténylegesen együttműködésnek tekinthető. Ennek irányítására különböző módok vannak.

Az együttműködés szükségessége a bibliográfia területén azonban nem tekinthető bizonyítottnak, és az idegen forrásokból eredő címfelvételekkel való ellátásban a kooperációnak lényegesen kisebb a jelentősége, mint a központosításnak.

Felhasználás

E téren a kooperáció legegyszerűbb és legolcsóbb formája, ha a könyvtárak megnyitják kapuitak más könyvtárak olvasói előtt is. Érdekes, hogy az együttműködés széles körű dicsérete mellett ettől a legkézenfekvőbb megoldástól sokan mégis mennyire húzódoznak.

A könyvtárközi kölcsönzés és reprográfiai szolgáltatás természetesen feltételezi, hogy a keresett irodalom rendelkezésre is áll. Amint már említettük, itt a legjobb megoldást a központi gyűjtemény jelenti. Ehhez nyilvánvalóan az államnak kell támogatást nyújtania.

Tapasztalatok bizonyították, hogy a kérések zöme (fele-kétharmada) folyóiratcikkekre vonatkozik, ami azt jelenti, hogy a legtöbb igény viszonylag kis példányszámú folyóiratállományból kielégíthető.

Nagy-Britanniában a folyóiratokra vonatkozó kérések 80%-a 5500 folyóiratcíméből, 90%-a pedig mintegy 9000 címből elégíthető ki. Ez a tény megint csak a központi gyűjtemény mellett szóló érveket támasztja alá. Hogy a különböző könyvtárakban szétszórtan tárolt folyóiratokból az igények mennyivel nehezebben elégíthetők ki, arra jó példa az USA, ahonnan ugyanis évente mintegy 100 ezer kérés érkezik a British Library kölcsönző részlegéhez – és e kérések egyharmada amerikai folyóiratokra vonatkozik. Ez a tény önmagáért beszél.

Kevés ország akad, amely nem engedheti meg magának központi kölcsönző könyvtár létesítését. Itt döntő kérdés a fenntartási költségek és a potenciális kérések aránya. Minél több kérés érkezik viszonylag kis számú könyvtárhoz, annál hatékonyabb a rendszer, annál egyszerűbb a munka lebonyolítása.

A könyvtárközi kölcsönzés az utóbbi időkig szinte egyet jelentett a központi katalógushoz való ragaszkodással. A könyvtárosok hajlama központi katalógusok létesítésére olyan erős, hogy az már valamiféle veleszületett tulajdonságnak tekinthető, hasonlóan némely állatfajtának azokhoz a magatartásformáihoz, amelyekre eddig a tudomány nem talált magyarázatot. Valahányszor az ellátásban valamiféle hiányosság mutatkozik, a könyvtárosok ösztönszerűen új központi katalógust kezdenek tervezni anélkül, hogy végiggondolnák annak költségeit, hatékonyságát és egyéb problémáit, valamint megvizsgálnának esetleges más lehetőségeket. A könyvtári berkekben számos elavult, soha nem revidált vagy különböző nehézségek következtében befejezetlenül maradt központi katalógus-kezdemény található.

A központi katalógusoknak is megvan a létjogosultsága, de csak korlátozott mértékben. Minél tökéletesebb a központi gyűjtemény, annál kisebb a központi katalógus szerepe.

Az automatizálás lényegesen egyszerűsíti és gyorsítja a könyvtárközi kölcsönzést. Lehetővé teszi a központi katalógus online hozzáférést vagy COM-kinyomtatást és egyszerűsíti a naprakészen tartás munkáját. Az efféle rendszerekkel a gyakorlatban már jó tapasztalatokat szereztek, főleg az anyagilag jobban ellátott Egyesült Államokban, és elsősorban ott, ahol a könyvtárközi kölcsönzésben a nehezebben fellelhető monográfiákat közvetítették.

Tárolás

Ha egy könyvtár állománya már szétfeszíti saját raktárának falait, két lehetősége marad: vagy saját használatára külső raktárhelyiséget vesz vagy bérel, vagy állományának meghatározott – elavult, ritkán használt – részét központi tároló könyvtárnak adja át. Egyik megoldás sem tekinthető kooperációnak.

E két határeset között vannak a regionális és helyi tároló könyvtárak, melyekben valamennyi résztvevő könyvtár állománya vagy integrálható, vagy könyvtáranként különválasztva egyetlen épületben kaphat helyet. Jelentős helymegtakarítást egyik megoldás sem jelent, viszont lényegesen lassítja az olvasók kiszolgálását. Egy országos tároló könyvtár nagyobb helymegtakarítással járhat, de csak akkor hasznos, ha jól működő országos kölcsönző rendszerhez, ill. annak gyűjteményéhez kapcsolódik.

Információs szolgáltatás

E téren a kooperáció keretei eléggé meghatározottak, és aligha képezhetik vita tárgyát. Egy-egy kérdésben a könyvtárak egymás közötti gyors, közvetlen tájékoztatása mellett különböző rendszerek építhetők ki: pl. a szakterületileg illetékes könyvtárak központi nyilvántartása, ezekről jegyzék kiadása stb. Ilyen jellegű kooperációs formák Nagy-Britannia nagyvárosaiban – és minden bizonnyal máshol is – gyakran találhatók. Hasonló kezdeményezések országos szinten is elképzelhetők, kétségtelen azonban, hogy egy nagy kiterjedésű információs hálózat szervezése és fenntartása sok problémát vet fel.

Összefoglalás

A kooperáció önmagában még nem elégséges. Hogy valóban hozzájárul-e a könyvtári célok eléréséhez vagy sem, az csak tapasztalati úton deríthető ki. Erre vonatkozó elemzésekkel sok idő és fáradtság volna megtakarítható. A hangsúly nem a kooperáció mikéntjén, hanem a *miért*-jén van.

A fenti fejtegetésekben a kooperáció fogalma a legszűkebb értelemben szerepel, azaz csupán az *önkéntes együttműködést* jelenti. Központi vagy egyéb külső szolgáltatások átvétele nem tekinthető kooperációnak, és nem tartozik a tárgykörbe – mert az egészen más dolog – a koordináció sem.

A fentiekben sohasem „költségmentes”, hanem legfeljebb „nem díjköteles” szolgáltatásokról van szó: ha valamiért nem kell fizetni, az még korántsem jelenti azt, hogy az egyáltalában nem jár költségekkel, sőt sok esetben még drágább, mintha közvetlenül pénzben fizetnénk. A könyvtárakat anyagi helyzetük egyre inkább arra szorítja, hogy más könyvtáraknak is csak ellenérték fejében nyújtsanak szolgáltatást. Ennek előnye, hogy a könyvtárakat jobb szolgáltatások kifejlesztésére ösztönzi, rászorítja őket a minőségi munkára.

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés hiányosságainak az az oka, hogy az egyes országok saját rendszerei sincsenek kellően kiépítve. Ezek fejlesztésével inkább hasznára válhatnának más országoknak is, mint a kooperáció mellett tett érzelmes megnyilatkozásokkal.

A kooperációra való törekvéseknek *lélektani* okai is vannak. Amikor arra buzdítják a könyvtárosokat, hogy vegyék figyelembe az olvasók pszichológiai tényezőit – az ésszerűség és az érzelmi tényezők összehangolása érdekében –, nem szabad elfelejtkezniük a sajátjaikról sem.

A kooperáció legértékesebb formája a tapasztalatok, gondolatok cseréjét elősegítő megbeszélés, a *konferencia*.

Így a könyvtárak együttműködésének legcélravezetőbb módja is egy, a kooperációval foglalkozó konferencia lehetne.

/LINE, B. M.: *Ist Kooperation etwas Gutes? = Bibliothek, Forschung und Praxis, 5. köt. 2. sz. 1981. p. 160–165./*

(Dezső Zsigmondné)

Modern információs szolgáltatások anyagi támogatása

Gyakran felmerül az a kérdés, hogy mennyire érvényesíthető még az ingyenes könyvtári szolgáltatások elve. E kérdéskör integráns részét képezi az információs szolgáltatások díjainak kiszabása. Egyesek szerint a számítógépes szolgáltatások ugyanolyan szolgáltatások, mint amelyeket száz éve manuális úton állítanak elő és ingyen bocsátanak rendelkezésre, csak éppen a technológiájuk változott meg.

Az információs szolgáltatások piacát a következő tényezők jellemzik:

- nehéz ezen a területen különbséget tenni a szolgáltatások azon összetevői között, amelyek ingyenesek, ill. amelyekért díjat számítnak fel;
- az információs szolgáltatások piacának olyan sajátos jellemzői vannak, amelyek befolyásolják az e szolgáltatások előállítói között a szabad versenyt;
- a piac gazdasági vonatkozásai néha teljes ellentmondásban vannak a társadalom céljaival.

Az információs szolgáltatások piaca elég kicsi; ez természetesen befolyásolja e szolgáltatások költségeit is. A piac még a díjak mesterséges leszorításával, ill. még ingyenes szolgáltatások esetén sem növelhető lényegesen. Az információs ipar főleg állami támogatásból él. Az információs ipar piaca csak egy szempontból hasonlít a más vállalkozásokéhoz: mennyiségi mutatók helyett a fogyasztók minőségi igényeinek kielégítésére törekszik. Az információs ipar piacát lényegében tehát az általánosan alkalmazott, de csak ritkán említett *állami támogatások* révén tartják fenn.

Az, hogy az információs szolgáltatásokat állami támogatással tartják fenn, azzal igazolható, hogy ezek a szolgáltatások általában hozzájárulnak a „közjóhoz”.

Ma már megváltozott az a felfogás, amely szerint a szolgáltatásokat majdnem ingyenesen kell rendelkezésre bocsátani. A felhasználók hajlandók is fizetni a szolgáltatásokért, ám annyit korántsem, amennyiben azok ténylegesen kerülnek. Így az állami támogatásnak kell fedeznie az információs szolgáltatások valódi költségeit és a belőlük származó bevétel különbségét.

Azt gondolhatnánk, hogy az információs szolgáltatók és a felhasználók közös érdeke, hogy a szolgáltatás költségét a minimálisra szorítsák, hogy ezáltal az állami támogatás minél kisebb legyen. Ez azonban nem így van, hiszen a szolgáltató intézményeknél a költségmegtakarítás súlyosan érinti a következő évi költségvetést.

Az állami támogatás optimalizálásához, valamint a felhasználóra hárított költség minimalizálásához minden szolgáltatás költségeit nagyfokú gondossággal kell megállapítani. Célszerű olyan árstruktúra kialakítása, amely megbízhatóan garantálja az egyes cégek pozícióját az információs piacon.

/ZWILLENBERG, H. J.: *Funding of modern information services = Australian Academic and Research Libraries, 11. köt. 3. sz. 1980. p. 167–171./*

(Pröhle Éva)

Az Angol Nemzeti Könyvtár Kölcsönző Részlegének 1980–1981. évi teljesítményei

Kérések és teljesítésük

Az Angol Nemzeti Könyvtár Kölcsönző Részlegének (British Library Lending Division, BLLD) fennállása óta első ízben fordult elő, hogy a felhasználók érdeklődése megcsappant. Összesen 2 856 000 kölcsönzési és másolati kérést regisztráltak, ami 2,1%-kal kevesebb, mint a korábbi évben volt. A visszaesés elsősorban a gazdasági helyzettel magyarázható, de hozzájárulhatott a kuponok árának emelkedése is: az 1980. évi 1 £-ről előbb 1,30 £-ra, 1981-ben pedig 1,50 £-ra drágult az egységár.

A kérések 85%-át saját állományukból elégitették ki, ez a tavalyinál valamivel alacsonyabb arány. Az ún. háttér-könyvtárakra hárult – változatlan részesedéssel – 5% teljesítése; külföldre az összes igény 1%-át továbbították.

Kapcsolatok az angol könyvtárakkal

A BLLD-ét használó könyvtárosok részére négy szemináriumot szerveztek. A BLLD munkatársai előadást tartottak a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó londoni és regionális szemináriumokon is. Intenzívek a kapcsolatai a különféle könyvtári szervezetekkel. A Regionális Könyvtári Együttműködési Országos Bizottsággal (National Committee on Regional Library Cooperation) megvitatták az online lekérdezésű bibliográfiai adattárak és hálózatok, továbbá az audio-vizuális